

TAXIYATOSH TUMAN AHOLISINING DEMOGRAFIK RIVOJLANISHI.

Xasanova Oltinoy Xasan qizi

+99934890498.

Annotatsiya: Maqolada Taxiyyatosh tumanining (Qoraqalpog‘iston Respublikasi) demografik rivojlanishi tarixiy-geografik omillar, sanoatlashuv va urbanizatsiya jarayonlari, ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar hamda ekologik sharoit (Aralbo‘yi inqirozi oqibatlari) kontekstida tahlil qilinadi. Tadqiqotda aholi soni dinamikasi, tabiiy harakat (tug‘ilish, o‘lim), migratsiya, yosh-jins tarkibi, mehnat resurslari, urban-rural nisbatlari va aholining hududiy taqsimoti ko‘rib chiqildi. Natijalarga ko‘ra, tuman demografik profili sanoat markazi maqomi, Nukus aglomeratsiyasi bilan funksional aloqadorlik, ichki migratsiya oqimlari va xizmatlar sektorining kengayishi bilan belgilanadi; demografik yuklama va mehnat bozoridagi strukturaviy siljishlar esa maqsadli inson kapitali siyosatini talab etadi.

Kalit so‘zlar: Taxiyyatosh tumani; demografik rivojlanish; tabiiy o‘shish; migratsiya; yosh-jins piramidasi; urbanizatsiya; mehnat resurslari; demografik yuklama; Aralbo‘yi.

Demografik rivojlanish — hudud ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotining asosiy indikatorlaridan biridir. Qoraqalpog‘iston Respublikasida Nukus atrofida shakllangan sanoat-xizmatlar tuguni ichida Taxiyyatosh tumani alohida o‘rin tutadi: energetika va qayta ishlash korxonalari, logistika va transport infratuzilmasi, shuningdek, yirik shahar markazlariga (Nukus) yaqinlik tuman aholisining shakllanish dinamikasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu maqolada Taxiyyatosh demografiyasining asosiy ko‘rsatkichlari tizimli tahlil qilinib, siyosiy va amaliy xulosalar ishlab chiqiladi.

Demografik vaziyat murakkab ijtimoiy, iqtisodiy, geografik va siyosiy jarayon bo‘lib, u mamlakat aholisi sonining o‘shishi, uning manbalari bo‘lmish tabiiy ko‘payish, aholi migratsiyasi va joylashishi, urbanizatsiyasi, aholining milliy va ijtimoiy tarkibi, oila tarkibi, mehnat resurslari va ish bilan ta’minlanish darajasini o‘zida aks ettiradi.

Shuni ham alohida takidlashimiz kerakki, aholining tabiiy ko'payishi yildan-yilga ko'payib borishiga qaramasdan, kelajakda tuman aholisining tadrijiy o'sishida u muhim ahamiyat kasb etadi.

1-jadval malumotlarida tumanning tug'ilish ko'rsatkichining yillar davomida bir maromda emasligini ko'rsatadi va so'ngi yilda juda tez pasayishi kuzatilib, asosiy sabablari o'tish davrining iqtisodiy va ijtimoiy qiyinchiliklari, Orol dengizi inqirozi natijasida ekologik sharoitning vujudga kelishi natijasida va keyingi iyillari oilalarning rejalashtirishi kabi bir qancha omillar o'z tasirini ko'rsatmoqda. So'nggi yillardagi surovnomalar natijasiga ko'ra, yoshlar orasida kam farzandlilik, kichik oila va 2-3 ta farzand ko'rish niyatlari bor ekanligini bildirishgan. Demak kelajakda tuman aholisining yanada pasayishi kutilmoqda.

Tuman aholisining o'limchiligiga keladigan bo'lsak, uning o'rtacha ko'rsatkichlari keyingi yillari deyarli o'zgarmaganligi kuzatilgan. Har 1000 kishiga hisoblaganimizda o'limchilik darajasi 2017 yili 6,7 kishi, 2018 yili 4,9 kishi, 2020 yili 5,2 kishi bo'lgan, 2023 yilga kelib bu ko'rsatkich 5,0 kishiga pasaygan. O'limchilik darajasining keskin pasayishi, keyingi yillarda aholining tug'ilish darajasining pasayishi, bir yoshgacha bolalar o'limchiligining ham pasayishi va tumanda aholiga tibbiy xizmatning bir muncha yaxshilanishidan ham dalolat beradi.

Taxiyatosh tumani bo'yicha aholining tabiiy o'sish dinamikasi (1000 kishiga % hisobida)

1-jadval

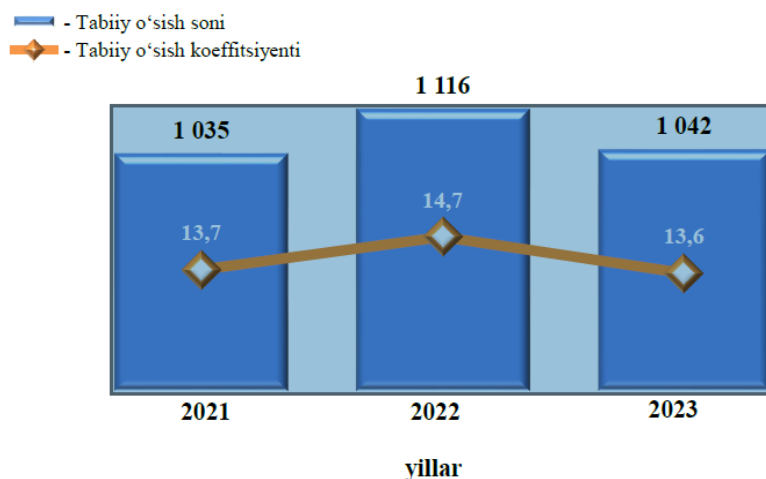
Yillar	Tug'ilishi	O'lish	Tabiiy o'sish
2017	25,0	6,7	18,3
2018	18,2	4,9	14,3
2019	20,1	5,0	17,1
2020	17,4	5,1	12,3
2021	18,4	4,7	13,7
2022	18,9	4,2	14,7

2023	16,5	4,5	12,0
2024	17,5	4,9	12,6

*Qoraqalpog'iston Respublikasi statistika boshqarmasi va tuman statistika bo'limi malumotlari

Keyingi yillarda 1 yoshgacha bo'lgan bolalarning o'limi keskin kamaydi. Uning maksimal darajasi 2017 yilga kelib har 1000 tug'ilgan bolaga 1 yoshgacha bo'lgan bolalar o'limi 29,2 bolani, 2018 yilga kelib bu ko'rsatkich 25,9 ga, 2019 yili 1 yoshgacha bo'lgan bolalar o'limchiligi 15 bolani, yaniy 17,1 promilleni, 2020 yilga kelib bu ko'rsatkich 16,8 ga, 2021 yilga kelib bu ko'rsatkich 18,7 tani tashkil etgan. Mazkur ko'rsatkich darazasi 36 %ga pasayganligini ko'ramiz. Tug'ilish va o'limchilikning ayirmasi tabiiy o'simni paydo etadi. Agar tug'ilish o'limchilikga nisbatan yuqori bo'lsa, aholi soni uzliksiz o'sib boradi. Ammo shunga qaramasdan bizning mintaqada tabiiy o'simning yuqori bo'lishi xarakterli bo'lib hisoblanadi. Bu O'rta Osiyo xalqlari uchun o'ziga xos hususiyatdir.

Aholining tabiiy o'sishi soni va koeffitsiyenti

Tug'ilish va tabiiy o'sishning respublika ko'rsatkichlaridan yuqori bo'lishi, tuman aholisi tarkibida ko'p farzandlilikni xoxlovchilarning ko'p bo'lishi va tuman

hududining respublika janubida joylashganligi, uning tabiiy sharoitining shimoliy hududlarga nisbatan ekologik jihatdan bir muncha yaxshiroq ekanligidan dalolat beradi.

Tumani aholisining migratsiya balansini analizlaganimizda yillar bo'yicha bir tekis emasligini ko'ramiz. Ayrim yillari ko'chib keluvchilar soni, ko'chib ketuvchilar soniga qaraganda sezilarli ko'p bo'lgan. So'nggi yillarda ko'chib keluvchilarga nisbatan ko'chib ketuvchilar soni ortib bormoqda. 2017-yili ko'chib kelganlar 769 kishi, ko'chib ketganlar soni 940 kishi, migratsiya saldosi -171 kishini tashkil etgan bo'lsa, 2018-yilda ko'chib kelganlar 775 kishi, ko'chib ketganlar soni 911 (shundan horijiy davlatlarga 362) kishi, migratsiya saldosi -136 kishini taskil etgan, 2019-yilda ko'chib kelganlar 600 kishi, ko'chib ketganlar soni 707 (shundan horijiy davlatlarga 337) kishi, migratsiya saldosi -107 kishini taskil etgan, 2020-yilda ko'chib kelganlar 382 kishi, ko'chib ketganlar soni 399 kishi, migratsiya saldosi -17 kishini taskil etgan, 2021-yilda ko'chib kelganlar 612 kishi, ko'chib ketganlar soni 866 kishi, migratsiya saldosi -254 kishini taskil etgan, 2022-yilda ko'chib kelganlar 396 kishi, ko'chib ketganlar soni 708 kishi, migratsiya saldosi -312 kishini taskil etgan, 2023-yilda ko'chib kelganlar 346 kishi, ko'chib ketganlar soni 857 kishi, migratsiya saldosi -511 kishini taskil etgan.

Xulosa

Taxiyatosh tumanida aholi o'sishi barqaror bo'lib, shahar-sanoat omili va aglomeratsion yaqinlik asosiy drayverlardir. Yosh-jins tarkibi bo'yicha "yosh" profil mehnat resurslari salohiyatini oshiradi, biroq bandlik sifati va inson kapitaliga sarmoya hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ekologik omillar sog'liq indikatorlariga bosim o'tkazishi mumkin; profilaktika va yashil infratuzilma loyihalari zarur. Migratsiya oqimlari hududiy nomutanosiblikni kuchaytirishi mumkin; uy-joy va transport siyosati bilan muvozanatga keltirish lozim.

Ma'lumot siyosati: Tuman kesimida yillik demografik monitoring paneli (tug'ilish, o'lim, migratsiya, yosh guruhleri, bandlik) va ochiq data portali yo'lga qo'yilsin.

Inson kapitali: Maktab-kollej-HEI (Oliy ta'lim) "dual" hamkorlik dasturlari, STEM/kasbiy kompetensiyalar, ayollar bandligi va bolalar salomatligi dasturlari kuchaytirilsin.

Sog'liq va ekologiya: Birlamchi tibbiy bo'g'in, onalar-bolalar salomatligi paketlari, toza ichimlik suvi, chiqindi boshqaruvi va yashil jamoat joylari kengaytirilsin.

Uy-joy va urban rejalashtirish: Ijtimoiy ijara, arzon uy-joy kreditlash, mahalla ichki yo'llari, jamoat transporti va "15 daqiqalik shahar" tamoyillariga mos rejalashtirish joriy etilsin.

Mehnat bozori: Kichik biznes klasterlari (energetika yordamchi xizmatlari, logistika, servis), startup-inkubatsiya va qayta tayyorlash kurslari yo'lga qo'yilsin.

Adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. (2024). **Qoraqalpog'iston Respublikasi aholisining ijtimoiy-iqtisodiy holati**. Toshkent: Stat. nashr.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. (2022-yil 28-yanvar). **Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi 2022–2026-yillar uchun**. Toshkent.
3. Raxmonov, A., & Mamatqulov, M. (2021). **Hududiy demografik jarayonlarni tahlil qilish metodlari**. Toshkent: Fan.
4. Qoraqalpog'iston Respublikasi statistika boshqarmasi. (2023). **Taxiyatosh tumani ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlari to'plami**. Nukus.
5. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy qaror va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. - Toshkent, «O'zbekiston» 2017. – 104 b.
6. Qoraqalpog'iston Respublikasi Davlat Statistika Boshqarmasi ma'lumotlari (2017-2024 yy.).
7. **Qoraqalpog'iston Respublikasi iqtisodiy ko'rsatkichlari 2023 yil**. - Toshkent: Statistika qo'mitasi nashriyoti. 2023.
8. Qayumov, D. (2021). **O'zbekiston aholisining mehnat resurslari va migratsiya tendensiyalari**. Toshkent: Iqtisodiyot va Innovatsion rivojlanish vazirligi.

9. Fadeeva, L. V. (2020). *Demograficheskie vyzovy i urbanizatsiya v stranax SNG*. Sankt-Peterburg: SPbGU izd-vo.
10. International Organization for Migration (IOM). (2022). *Migration and Development in Central Asia: Country Report for Uzbekistan*. Geneva.